

Наукова діяльність викладачів Чернігівської духовної семінарії

У статті висвітлено основні напрямки науково-дослідної роботи викладачів Чернігівської духовної семінарії. Детально розглянуто участь викладачів семінарії в історико-краєзнавчому русі кінця XIX – початку XX ст. та впровадження викладачами нових філософсько-педагогічних ідей в навчально-виховний процес.

Ключові слова: Чернігівська духовна семінарія, Чернігівське єпархіальне дrevлесховище, Церковно-археологічна комісія.

Чернігівська духовна семінарія впродовж півтора століття (1786 – 1919) була не лише духовним навчальним закладом, а й своєрідним науковим осередком на терені Північного Лівобережжя. З 1836 р. Правління семінарії мало «ежегодно доставлять сведения, кто из наставников семинарий, сверх классических занятий, произвел что-либо особенное, например, написал какое-либо ученое сочинение или изготовил перевод какой-либо полезной книги или усердно занимался проповедничеством» [10, с. 28].

У середині XIX ст. за архієпископа Філарета Гумілевського в семінарії значно активізувалась наукова робота. У 1859 р. за його ініціативою з представників освіченого духовництва єпархії було створено Комісію для збирання відомостей з церковної історії Чернігівщини та підготовки опису Чернігівської єпархії. До складу комісії увійшли протоіереї А. Страдомський та Л. Рклицький, викладачі історії в Чернігівській духовній семінарії П. Зарчинський та Ф. Дмитревський. Результатом їх багаторічної праці стало семитомне «Историко-статистическое описание Черниговской епархии», видане вже після смерті Філарета Гумілевського [13, с. 53–60].

У 50-х рр. XIX ст. було започатковано впорядкування історичних описів монастирів єпархії. Так, інспектор Чернігівської духовної семінарії Л. Білоусович підготував нарис історії Батурицького Крупицького монастиря.

Серед дослідників церковної історії Чернігівщини слід відзначити викладача Чернігівської духовної семінарії Никодима Алешковського. Його активна наукова робота розпочалась з 1854 р., коли він став членом Комісії для складання описів монастирського майна при Чернігівській духовній консисторії та Єлецькому монастирі. На сторінках неофіційної частини «Черниговских губернских ведомостей» Никодим опублікував близько 40 документів другої половини XVII – XVIII ст. з церковної історії краю з авторськими коментарями. Грунтовне вивчення архівних зібрань Єлецького і Троїцького монастирів, архіву Духовної консисторії та Казенної палати, а також рукописного відділу бібліотеки Чернігівської духовної семінарії дало

Никодиму Алешковському можливість уперше впорядкувати серію біографічних нарисів про чернігівських ієрархів X – XIX ст. [4, с. 58–60].

Історії створення та діяльності Чернігівської духовної семінарії присвятили свої розвідки її викладачі Н. Докучаєв, А. Єфімов, П. Богуславський, Л. Білоусович, Ф. Дмитревський, С. Нікольський, М. Лілеєв, В. Литинський.

Користуючись документами та літературою, що була вилучена 1867 р. у розкольніцьких поселеннях Чернігівщини та зберігалася у бібліотеці семінарії, викладач М. Лілеєв почав працювати над темою свого майбутнього дисертаційного дослідження, присвяченого історії старообрядницьких слобід у північних повітах Чернігівської губернії. М. Лілеєв опублікував низку статей з цієї проблеми і в 1895 р. захистив у Київському університеті св. Володимира магістерську дисертацію «Из истории раскола на Вятке и в Стародубье XVII – XVIII ст.», яка згодом була видана окремою книгою [11, арк. 12].

Викладачі семінарії брали активну участь в історико-краєзнавчому русі. На підставі ухваленого урядом 1884 р. положення про губернські історичні архіви та вчені архівні комісії, у 1896 р. була заснована Чернігівська губернська вчена архівна комісія. Членами комісії у різні часи були викладачі семінарії І. Галахов, Г. Лобов, Н. Чернавський, О. Єфімов. За двадцять чотири роки свого існування (1896 – 1920) Комісія видала 12 томів своїх «Трудов», причому дві третини публікацій стосувались церковної історії Чернігівщини.

Новим стимулом для активізації заходів по вивченню церковної старовини краю стала постанова Синоду від 14 лютого 1906 р., згідно з якою стародруки, рукописи та старожитності, що вийшли з ужитку в храмах, мали передаватись до Єпархіальних древлесховищ. 4 травня 1906 р. Чернігівська духовна консисторія звернулася до Правління Чернігівської духовної семінарії «как учреждения, преследующего отчасти и ученые цели», з пропозицією очолити роботу по створенню єпархіального музею. Попередню згоду очолити його дав викладач семінарії В. Дроздов

Передусім він підготував статут, який було затверджено 14 жовтня 1906 р. Чернігівське єпархіальне древлесховище засновувалося при Чернігівській духовній семінарії для збирання та зберігання пам'яток церковної старовини. Його мета полягала у концентрації церковних старожитностей задля «научного исследования самих памятников, разработки по данным вещественных и письменных памятников церковно-археологической жизни епархии, предотвращение возможной порчи и утраты памятников на местах, предоставления возможности желающим наглядно ознакомиться с выдающимися памятниками местной старины». Статут чітко окреслював групи пам'яток, які планувалося зосередити в Єпархіальному древлесховищі, й можливі шляхи їх надходження. Тимчасово музей мав розміститися у коридорах Чернігівської духовної семінарії «в особо устроенных витринах, шкафах, рамах за стеклом». Для керівництва діяльністю музею було створено Церковно-археологічну комісію, що складалася з представників духівництва, обраних Єпархіальним з'їздом, двох членів

Правління Чернігівської духовної семінарії та члена Правління Чернігівського духовного училища. Завідувач древлесховища обирався з-поміж членів Церковно-археологічної комісії та мав звітувати перед нею тричі на рік. На першому засіданні Церковно-археологічної комісії 15 жовтня 1907 р. її головою було обрано ректора семінарії І. Галахова, а завідувачем Чернігівського єпархіального древлесховища – викладача семінарії В. Дроздова.

Церковно-археологічна комісія створювалась на зразок Церковно-археологічного товариства при Київській духовній академії. На початку 1907 р. В. Дроздов двічі виїздив до Києва для ознайомлення з його роботою. Керівник київського осередку М. Петров на запрошення чернігівських науковців допомагав влаштовувати першу експозицію єпархіального музею і долучився до опису його колекції. Члени Церковно-археологічної комісії вивчали й охороняли церковні старожитності регіону, склали каталог пам'яток церковної історії Чернігівської єпархії, поповнювали зібрання Єпархіального древлесховища, займалися видавничою діяльністю [3, с. 61–66].

Основним джерелом поповнення колекцій Єпархіального древлесховища були наукові відрядження (екскурсії) членів комісії для обстеження церков і монастирів та вилучення з них документів і старожитностей для наукового опису й вивчення.

У 1908 р. викладач Чернігівської духовної семінарії В. Дроздов упорядкував перший каталог Єпархіального древлесховища, що складався з п'яти розділів: ікони на дереві, барельєфи, підвіски, дукачі, хрести-складні та оклади Євангелій, царські врата; ікони та картини на полотні; портрети святих та історичних діячів; гравірувальні дошки та кліше Новгород-Сіверської і Чернігівської друкарень, печатки чернігівських єпископів; закладні дошки з церков єпархії. Усього в каталозі описано 293 експонати XVII – XIX ст. із зазначенням композиції, розмірів, орієнтовної дати створення, мистецької техніки та джерел надходження до музейної колекції [1, с. 577–598].

Члени Церковно-археологічної комісії брали безпосередню участь у підготовці та проведенні XIV Всеросійського Археологічного з'їзду в Чернігові у серпні 1908 р. Навесні 1906 р. почало діяти Чернігівське відділення Попереднього комітету по підготовці з'їзду, до складу якого увійшли знавці місцевої церковної історії, зокрема, ректор семінарії І. Галахов, викладач семінарії В. Дроздов, викладачі духовних училищ М. Доброгаєв, П. Бугославський, М. Любич. Комітет розробив програму, яка передбачала вивчення історії приходських храмів Чернігівщини, опис видань Новгород-Сіверської та Чернігівської друкарень XVII – XVIII ст., фотофіксацію найстаріших храмів, іконостасів та найбільш цінних ікон, збирання відомостей про молитовні будинки інших віросповідань, опис архівів церков та монастирів Чернігівщини. Церковно-археологічну комісію на з'їзді представляли О. Єфимов та К. Карпинський, депутатами з'їзду від Чернігівської духовної семінарії були В. Дроздов та І. Галахов, від духовного

училища – М. Доброгаєв, від духовної консисторії – О. Флеров [2, с. 225–227].

До з'їзду в приміщенні Чернігівського реального училища влаштована виставка, директором якої був викладач семінарії В. Дроздов. Тут було представлено 873 експонати з колекції Чернігівського єпархіального древлесховища, зокрема 37 рукописів, серед яких Апостол XVI ст., Служебник XVII ст., синодики монастирів XVII – XVIII ст., рукописи «Чуда пресвятой Богородици Мохнатинской, деючиися от образа ея чудотворного року 1691», «Келейный летописец преосвященного Дмитрия Ростовского», «Летописец» XVIII ст., грамоти чернігівських архієреїв. У розділі стародруків було виставлено 68 книг: Євангелія XVII – XVIII ст. Віленської, Львівської, Києво-Печерської та Чернігівської друкарень, Анфологійон Новгород-Сіверської друкарні 1678 р., твори Л. Барановича, І. Галятовського М. Смотрицького. Більша частина експонатів Чернігівського єпархіального древлесховища (715 пам'яток) увійшла до розділу церковних старожитностей: 133 ікони XVII – XIX ст., антимінси, плащаниці, хрести та енкалпіони XII – XIII ст., дароносиці, потири, дискоси, звіздиці, вінці, церковне вбрання (фелоні, епітрахілі, поручі, воздухи, підрізники, покровці), а також фрагмент капітелі Чернігівського Спаського собору, царські врата, ікони, закладні дошки, печатки архіпастирів, колекція фотодокументів. Ще одна виставка під час з'їзду на пропозицію О. Єфимова була влаштована у ризниці Троїцько-Іллінського монастиря. На ній були представлені Євангелія XVI – початку XVIII ст. у срібних окладах, ігуменські посохи Л. Барановича та Д. Туптала, митри XVII – XVIII ст., вериги подвижників, церковне начиння, колекція рукописів та стародруків [5, с. 128–129].

До відкриття XIV Всеросійського Археологічного з'їзду було приурочено видання першого випуска «Сборника» Чернігівського єпархіального древлесховища. На його сторінках побачили світ архівні документи про життя та діяльність Ф. Углицького з коментарями К. Карпинського, дослідження П. Добровольського «Где находились старинные, несуществующие ныне храмы города Чернигова?», стаття священника І. Чередникова про Вознесенську церкву пос. Клинци Суражського повіту, а також звіт В. Дроздова про організацію Чернігівського єпархіального древлесховища.

З ініціативи чернігівського архієпископа Філарета Гумілевського ще влітку 1861 р. було започатковано видання часопису «Черниговские епархиальные известия», в редакції якого працювали викладачі семінарії Н. Докучаєв та Ф. Дмитревський, а П. Огієвський, Л. Белоусович, С. Нікольський, В. Литинський, М. Лілеєв, О. Розов, М. Васютинський систематично друкували розвідки на його сторінках. Увагу привертає серія цікавих нарисів викладачів семінарії, присвячених православної обрядовості, поясненню канонів церкви, основам християнської педагогіки.

Викладачі Чернігівської духовної семінарії співпрацювали не лише з місцевими виданнями. Так, у 1910 р. викладач С. Савінський надрукував статтю в журналі «Христианин» – «Нравственный облик Христа» та в

журналі «Вера и разум» – «Учение древне-греческих церковных писателей о возраждении». Викладач В. Недумов був співробітником журналу «Вера и разум» [12, арк. 13].

Ректор Чернігівської духовної семінарії М. Марков плідно розробляв теоретичні проблеми педагогіки та філософії. Ще навчаючись у Київській духовній академії, він під впливом професора П. Юркевича захопився філософією і написав низку студентських робіт у цій царині. П. Юркевич досить високо оцінив ці твори М. Маркова: «Мысли основательны и глубоки, расположены в строгой последовательности и с замечательным искусством; выражены языком точным. Вообще сочинение превосходно»; «... нужно было меньше заниматься общей теорией жизни, а больше теорией созерцания. Впрочем, сочинение совершенно зрелое и глубокомысленное» [8, с. 4–5].

Перу М. Маркова належать кілька капітальних праць з питань філософії та педагогіки. Одна з них – «Обзор философских учений» (1881 р.) була удостоєна премії преосвященного Макарія і рекомендована Синодом як навчальний посібник для духовних семінарій. Інші праці М. Маркова мали безпосереднє відношення до філософії освіти – «Педагог древнего классического мира Сократ» (1884 р.), «Педагог нового христианского мира славянин Амос Коменский» (1885 р.). М. Марков також постійно друкував філософсько-педагогічні статті в періодичних виданнях «День», «Русь», «Журнал Министерства народного просвещения», редагував неофіційну частину «Черниговских епархиальных известий» [6, с. 74; 7, с. 693–721; 9, с. 18]. Він підтримував дружні стосунки з лідерами російського слов'янофільства О. Хомяковим та І. Аксаковим. Загалом, на думку сучасників, М. Марков був енциклопедично освіченою людиною, викладав богослов'я, філософію, історію, словесність, особливо шанував творчість О. Пушкіна: «В обычной беседе просто поражал собеседника, приводя иногда целые тирады из произведений великого поэта, а всю поэму «Евгений Онегин» мог прочитать наизусть» [8, с. 6–8]. Традиції, закладені М. Марковим, знайшли своє продовження у діяльності Чернігівської духовної семінарії. Свідченням цього є, наприклад, виступ у 1894 р. інспектора І. Єфремова перед семінаристами, які стояли на порозі своєї педагогічної діяльності.

Отже, викладачі Чернігівської духовної семінарії взяли активну участь у створенні та діяльності Чернігівської губернської вченої архівної комісії, Чернігівського епархіального древлєсховища, Церковно-археологічної комісії, досить активно займалися науковою роботою, друкуючи свої розвідки на шпальтах періодичних видань, а також плідно розробляли теоретичні проблеми педагогіки та філософії.

Джерела та література:

1. Дроздов В. Учреждение Черниговского Епархиального Древлехранилища / В. Дроздов // Черниговские епархиальные известия. – 1908. – № 15. – Часть неофициальная. – С. 577–598.
2. Журнал Церковно-археологической комиссии при Черниговском епархиальном древлехранилище // Черниговские епархиальные известия. – 1908. – № 7. – Часть неофициальная. – С. 225–227.
3. Гейда О. Краєзнавча та просвітницька діяльність Братства святого князя Михайла при Чернігівській духовній семінарії / О. Гейда // Три століття гуманітарної та педагогічної освіти в Чернігові: від колегіуму до університету. – Чернігів, 2001. – С. 61–66.
4. Гейда О. Дослідження церковної історії Чернігівщини у першій половині ХІХ ст. / О. Гейда // Сумська старовина. – 2003. – № ХІ-ХІІ. – С. 57–64.
5. Гейда О. Розвиток церковно-історичного краєзнавства на Чернігівщині у другій половині ХVІІ – на початку ХХ ст.: дис. на здобуття наук. ступеня канд. історичних наук: спец. 07.00.01 «історія України» / О. Гейда. – Київ, 2005. – 290 с.
6. Гупан Н. Розвиток педагогічної думки у працях видатних педагогів Чернігівщини кінця ХІХ – початку ХХ ст. / Н. Гупан // Три століття гуманітарної та педагогічної освіти в Чернігові: від колегіуму до університету. – Чернігів, 2001. – С. 74–75.
7. Компан І. Двадцятипятилітє служби ректора Черниговской духовной семинарии протоиерея Н.П. Маркова / І. Компан // Черниговские епархиальные известия. – 1886. – № 21. – Часть неофициальная. – С. 693–721.
8. Мащенко С. Філософський світ Миколи Маркова / С. Мащенко. – Чернігів: ЦНТЕІ, 2006. – 68 с.
9. Мащенко С. Філософсько-освітня думка Миколи Маркова / С. Мащенко – Чернігів: Сіверянська думка, 2008. – 64 с.
10. Петров П. История Киевской духовной семинарии (1817 – 1917) / П. Петров. – К.: Типография Киево-Печерской Лавры, 1917 – 1918. – 72 с.
11. Російський державний історичний архів у Санкт-Петербурзі (далі – РДІА), ф. 797, оп. 46, спр. 102, арк. 82.
12. РДІА, ф. 802, оп. 15, спр. 1406, арк. 13.
13. Тарасенко О. Архієпископ Філарет (Гумілевський) і Чернігівська духовна семінарія / О. Тарасенко // Сіверянський літопис. – 1999. – № 6. – С. 53–60.

Цыпляк Наталия

Научная деятельность преподавателей Черниговской духовной семинарии

Статья посвящена основным направлениям научно-исследовательской работы преподавателей Черниговской духовной семинарии. Детально рассмотрено участие преподавателей семинарии в историко-краеведческом движении конца ХІХ – начала ХХ вв. и введение преподавателями новых философско-педагогических идей в учебно-воспитательный процесс.

Ключевые слова: Черниговская духовная семинария, Черниговское епархиальное древлехранилище, Церковно-археологическая комиссия.

Tsyplyak Natalia

**Scientific work of teachers of the Chernigiv Theological
Seminary**

The article deals with the main directions of scientific and research work of teachers of the Chernigiv Theological Seminary. The participation of seminary teachers in historical and local history movement of the end of the XIX- beginning of the XX centuries and teachers' introduction of new philosophical and pedagogical ideas in educational process were analysed in details.

Key words: the Chernigiv Theological Seminary, the Chernigiv diocesan archive, the church and archaeological commission.